

İlham Soltanov
AMEA Fəlsəfə İnstitutu,
kiçik elmi işçi
soltanovilham@rambler.ru

ŞƏXSİYYƏT AZADLIĞI VƏ HUMANİZM

Məqalədə şəxsiyyət azadlığı və humanizmin qarşılıqlı əlaqələri ətraflı təhlil olunmuşdur. şəxsiyyət azadlığının humanizmlə əlaqəsinin digər elmlər tərəfindən də öyrənildiyini vurğulayan müəllif həmin məsələni sosial fəlsəfi istiqamətdə araşdırır. bu zaman iki əlaqəli məsələnin həll edilməsi diqqət mərkəzinə çəkilir: birinci, sosial gerçəkliyi əsl humanist mövqedən qiymətləndirməyin mümkünlüyünü irəli sürür və əsaslandırır; ikinci, ictimai həyata, burada gedən proseslərə insanların çoxtərəfli fəaliyyəti və onun məhsulu kimi yanaşmağın zəruriliyini vurğulayır.

Məqsəd – şəxsiyyət azadlığı və humanizmin qarşılıqlı əlaqəsini araşdırmaq

Metodologiya– sistem yanaşma

Tədqiqatın nəticələri– həm humanizm, həm də azadlıq şəxsiyyətin özünü tam dolğunluğu ilə reallaşdırma bilməsi, onun maddi rifahı və mənəvi inkişafının yüksəlməsi və fərdiyyətinin daim təkmilləşməsidir.

Açar sözlər: şəxsiyyət, azadlıq, humanizm, qarşılıqlı əlaqə, insan varlığı, dəyərlər

Giriş

Dəyərlər sistemində xüsusi yer tutan şəxsiyyət azadlığı, ümumi və mücərrəd məzmunla malik olmayıb, konkret-tarixi səciyyə daşıyır, onun mahiyyəti və məzmunu, reallaşması miqyası, mövcud ictimai quruluşun xarakteri və inkişaf səviyyəsi ilə şərtlənir. Bu mənada yanaşdıqda, müasir dövr şəxsiyyət azadlığının məzmunu və həyata keçirilməsində keyfiyyətə yeni, daha yüksək pilləni ifadə edir. Yaşadığımız açıq, demokratik cəmiyyətə keçid dövründə bütöv bir tam kimi götürülən ictimai həyatın bütün tərəflərində baş verən əsaslı transformasiya prosesləri, totalitarizmin qətiyyətlə aradan qaldırılması, köhnə ictimai strukturların ləğv edilməsi və sosial həyatın təşkilinin yeni formalarının tətbiqi miqyasının genişlənməsi, insanların müxtəlif sahələrdə real azadlıqlarının inkişafında yeni-yeni üfqlər açır. Müasir Azərbaycan dövlətinin dünya birliyi ölkələrinə getdikcə daha möhkəm integrasiya olunma xətti, şəxsiyyət azadlığının reallaşmasında dünya təcrübəsindən səmərəli bəhrələnmək, onu xalqımızın və regionun tarixi, milli özünəməxsusluqları və xüsusiyyətləri ilə düzgün əlaqələndirməyi tələb edir.

Bununla yanaşı digər tərəfdən, marksist fəlsəfə uzun müddət şəxsiyyət azadlığının nəzəri mənalandırılmasında və onun praktiki reallaşmasında ciddi deformasiyalara və əyintilərə yol vermişdi ki, bu müxtəlif tarixi dövrlərdə görkəmli mütəfəkkirlərin azadlığa dair irəli sürdüyü dərin elmi müddəaları ilə ziddiyyət təşkil etməklə, insanların azadlıq haqqında təsəvvürlərinin bəsitləşməsi təhlükəsi törətmişdir. Onları aradan qaldırmaq, şəxsiyyət azadlığının elmi fəlsəfi konsepsiyasını özünün tam hüquqluluğu ilə bərpa etmək və ona müasir dövrün xarakterindən və tələblərindən irəli gələn elmi dəqiqləşmələr və konkretləşmələr etmək son dərəcə vacibdir.

Şəxsiyyət azadlığın sadəcə xeyirxah ideya, xoşniyyət və ideal olmayıb, insanların gündəlik həyatında daim əldə rəhbər tutduqları konkret fəaliyyət prinsipidir. Buna görə də onların şəxsiyyət azadlığı haqqında bilikləri nə qədər adekvat olursa, azad fəaliyyət göstərmək əzmi, onu həyata keçirməyə yönələn fəallıq dərəcəsi də, bir o qədər yüksək olar. Şəxsiyyət azadlığının sosial-fəlsəfi təhlili zərurəti həm də müasir dövrdə gedən dəyərlərin yenidən mənalandırılması universal prosesinin tələbləri ilə bağlıdır. Söhbət ümumbəşəri dəyər kimi çox mühüm və daim diqqət mərkəzində olan azadlığın yeni tərzdə qiymətləndirilməsindən gedir. Burada aşağıdakı məqam xüsusilə nəzərə alınmalıdır: demokratiya, humanizm, ədalət və s. Universal prinsiplərin yenidən

mənalandırma obyektinə çevrilməsi, eyni zamanda azadlıq problematikası baxımından yeni maraq kəsb edir, çünki azadlığın tam dolğunluğu ilə özünü reallaşdırması, yalnız yuxarıda qeyd olunan dəyərlər ilə ayrılmaz qarşılıqlı təsirdə mümkün ola bilər.

Şəxsiyyət azadlığının humanizm ilə əlaqələri

Şəxsiyyət azadlığının humanizm ilə əlaqələrinin təhlili mühüm elmi və praktiki maraq doğuran problemlərdəndir. Şəxsiyyətin sosial mahiyyətini əks etdirən mənəvi strukturunda azadlıq kimi, humanizm də müstəsna dərəcədə böyük rol oynayır. Bu rolu araşdırarkən, onları sıx əlaqədə və qarşılıqlı təsirdə götürmək tələb olunur. Əks halda, həmin subyektiv keyfiyyətlərin mahiyyətini, fərdi və ictimai inkişaf baxımından əhəmiyyətini hərtərəfli, obyektiv təhlil etmək qeyri-mümkündür.

Ümumilikdə humanizm problemi, o cümlədən də onun azadlıq ilə münasibətləri insanşünaslıq kompleksinə daxil olan müxtəlif elmlər tərəfindən öyrənilir. Sosial fəlsəfə bu problemin özünəməxsus mənalandırılmasının məntiqini aşkara çıxarmağı başlıca məqsəd kimi qarşıya qoyur. Bu elm, insan fəaliyyətinin bütün nəticələrinə və sosial həyatın hər bir sferasında həyata keçirilən azadlıqlara, onların miqyasından və hansı konkret tələbatları ödəməyə yönəlməsindən asılı olmayaraq, ümumilikdə insaniliyin, insanlığa münasibətin təzahürü baxımından yanaşır (1, s.132). Qeyd olunan səpki həm də çox mühüm metodoloji rol oynayır, çünki cəmiyyətin bu və ya digər tərəflərini öyrənən konkret elmlərin istifadə etdiyi çoxsaylı fikri əməliyyatları, əldə rəhbər tutduğu ideya mövqelərini nəzəri cəhətdən əsaslandırır. Bu funksiyamı həyata keçirərkən, sosial fəlsəfə aşağıdakı iki qarşılıqlı əlaqəli məsələnin həll edilməsini diqqət mərkəzinə çəkir: birinci, sosial gerçəkliyi əsl humanist mövqedən qiymətləndirməyin mümkünlüyünü irəli sürür və əsaslandırır; ikinci, ictimai həyata, burada gedən proseslərə insanların çoxtərəfli fəaliyyəti və onun məhsulu kimi yanaşmanın zəruriliyini vurğulayır (6, s.62).

Şəxsiyyət azadlığı ilə humanizmin vəhdəti belə bir ümumi əsasə arxalanır ki, onların hər ikisi şəxsiyyəti hərtərəfli inkişaf etdirmək, onun malik olduğu qabiliyyətləri və potensialı dolğun həyata keçirmək, özünüreallaşdırmaq və özünü təsdiq etmək məqsədi güdür. Bu məqsədə nail olmağın vasitələri və yolları baxımından onların aralarında müəyyən fərqlərin olmasına baxmayaraq, ümumi cəhətlər və təmas nöqtələri üstünlük təşkil edir.

Humanizmin azadlıq ilə qarşılıqlı münasibətlərini araşdırarkən, öncə bu anlayışın məzmununa qısa da olsa nəzər salmaq lazım gəlir. Ümumilikdə humanizm ümumbəşəri dəyər və əxlaq prinsipi olmaqla, insana hər cür qayğı göstərilməsini, cəmiyyətin ümumi maraqları ilə burada yaşayan hər bir fərdin maraqlarının təmin olunmasını nəzərdə tutur.

Qeyd etmək lazımdır ki, marksızım fəlsəfəsi həm azadlığı, həm də humanizmi insan varlığının maddi şəraitinə müncər edirdi. Bu təlim həmin anlayışları həddən artıq siyasiləşdirərək və sinfi mübarizə ilə əlaqələndirərək belə bir müddəa irəli sürürdü ki, onların hər ikisini real təmin edən şərait yalnız kommunizm cəmiyyətinin yüksək fazasında bərqərar olacaqdır. Guya yalnız kommunizm, fəaliyyətdə olan humanizm kimi cəmiyyətin bütün üzvlərinin tam rifahını və azad surətdə hərtərəfli inkişafını təmin edəcəkdir.

XX əsrin sonlarından başlayaraq dünyada baş verən əsaslı dəyişikliklər, Sovetlər İttifaqının dağılması nəticəsində müstəqil milli dövlətlərin yaranması və açıq cəmiyyətə keçilməsi istiqamətində inkişafı, marksızımın bir çox digər müddəaları kimi bu fikrin də doğru olmadığını sübut etdi.

Real həyat proseslərində şəxsiyyət azadlığı ilə humanizm sıx əlaqədə çıxış edir (3, s.163). Bu onunla izah olunmalıdır ki, azadlıq ilə humanizmin dərin, daxili əlaqəliliyi bəşəri inkişafın məntiqindən irəli gəlir. Belə ki, insana hərtərəfli qayğı göstərmək, əsl humanizm olmaqla, öz məzmununa əsas tələblərdən biri kimi azadlığı da daxil edir. Başqa sözlə deyilsə, ayrıca fərdin və bütünlükdə cəmiyyətin azad olmadığı ictimai münasibətlər sistemində həqiqi humanizmdən danışmaq əbəsdir. Təsadüfi deyildir ki, fəlsəfi fikrin inkişafının bütün dövrlərində humanizm carçıları olan mütəfəkkirlər, onu azadlıqdan ayırmamış, sonuncunu humanizmin zəruri tərəfi, ən böyük dəyər hesab etmişlər. Onların nəzərində azadlıq əsl insan həyatının atributiv xassəsi, ona

təbiətən bəxş edilən nemətdir. Bu məqamı J.J.Russonun «İnsan azad olmaq üçün doğulmuşdur» kəlamı ən sərrast və lakonik formada ifadə edir. Deyilənlərdən aydın olur ki, həqiqi azadlıq və humanizm, insana ən ali dəyər kimi yanaşır, onu bütün mövcudatların və tarixi tərəqqinin mərkəzinə qoyur.

Humanizm və şəxsiyyət azadlığı bəşər fəlsəfi fikri tarixində

Humanizm və şəxsiyyət azadlığı bəşər fəlsəfi fikri tarixində ən cəlbədicə ideyalardan olmaqla, insana qayğı göstərməyi, onun həyat şəraitini yaxşılaşdırmağı, tələbatlarını daha dolğun ödəmək üçün şərait yaratmağı və istedadını inkişaf etdirməyi nəzərdə tutur. Hər iki anlayışın əsas qayəsi insana vasitə kimi deyil, əsas məqsəd kimi yanaşılması, onun bütün digər dəyərlərdən üstün olduğu fikrinin qəbul olunmasıdır. Ümumilikdə ictimai inkişafın adekvat anlaşılması özündə yüksək humanist və azadlıq məqsədlərini ehtiva edir. Buna görə də maddi istehsalın, sosial münasibətlər sisteminin və bütövlükdə mədəniyyətin, bu məqsədlərin yerinə yetirilməsinə yönəldilməsi tələb olunur (9, s.94).

Humanizm ilə şəxsiyyət azadlığının vəhdətdə götürülməsi, sosial-fəlsəfi fikirdə o qədər də yeni məsələ deyildir. Hələ XVI – XVII əsrlərdə intibah dövrünün mütəfəkkirlərinin baxışlarında, XVIII əsr maarifçilik fəlsəfəsində, XIX əsrin ikinci yarısında və XX əsrdə mütərəqqi düşüncə sahiblərinin ideya irsində humanizm ideali azadlıqdan ayrılmaz formada təsəvvür olunurdu. Müasir dövrdə həmin anlayışların vəhdətdə mənalandırılması zərurəti daha da artır. Bu aşağıdakı səbəblər ilə izah edilir. Hər şeydən əvvəl, hazırda sosial proseslərin insanilik ölçüləri baxımından mənalandırılmasının əhəmiyyəti durmadan artır. Bu, ölkənin daxili həyatında baş verən çoxtərəfli əsaslı dəyişikliklərin miqyasının genişlənməsi ilə yanaşı, onların xarakterinin də yeniləşməsi ilə izah olunur. Belə ki, indi həyata keçirilməkdə olan əsaslı iqtisadi islahatlar, sosial, siyasi və mədəni dəyişikliklər ümumi bir istiqamətə yönəlir. Bu istiqamət insanın varlığı, normal fəaliyyəti və inkişafına getdikcə daha çox əlverişli şərait yaratmaqdır (2, s.74). İctimai həyatın bütün sferalarında baş verən irəliləyişlər, insan azadlığının genişləndirilməsi üçün yeni imkanlar yaratmaqla yanaşı, onların humanist meyarlara cavab verməsi tələbini irəli sürür. Digər tərəfdən, müasir elmi – texniki inkişafın törətdiyi sosial nəticələr, bu iki tərəf arasında münasibətlərin birmənalı olmaması, yəni onların insanın əməyini yüngülləşdirmək, rahatlığını artırmaq, informasiya təminatını yaxşılaşdırmaq ilə yanaşı, törətdiyi neqativ nəticələr (emosional – psixoloji gərginlik, hərəkətsizlik ilə bağlı xəstəliklər, görmə üzvlərində yaranan nasazlıqlar və s.) də onlara humanist yanaşmağı diqqət mərkəzinə keçirir. Müasir şəraitdə humanizm və azadlığa diqqətin artırılması zəruriliyi, həm də bəşəriyyətin gələcək inkişafı taleyinə biganə qalmamaq meyli ilə sıx bağlıdır. Bu mənada «qlobal problemlərin yaranması, dünyagörüşü, siyasi, dini və sair əlaqələrin müxtəlifliyindən asılı olmayaraq, indi mövcud olan bütün real humanizim formalarının birləşməsi üçün real əsasdır» (7, s.65).

Son dövrlərdə insan varlığının və idrakın mənəvi-əxlaqi və sosial-etik səpgiləri əsas diqqət mərkəzinə keçir. İnsan-bəşəriyyət-insanlıq sxeminə baş verən əsaslı dəyişikliklər zəminində ümumbəşəri dəyərlərə meyl güclənir. Bu özünün müvafiq ifadəsini humanizmin və azadlığın rolunun artmasında tapır. Humanizmin şəxsiyyət azadlığı ilə yaxınlığı onun bütün hadisələrə, proseslərə və münasibətlərə insanlıq gözü ilə baxmasından irəli gəlir. Bu mənada fəlsəfi ədəbiyyatda irəli sürülən aşağıdakı fikir ilə razılaşmaq olar ki, «real humanizm görünür ki, müxtəlif prinsiplərin əlaqələndirilməsində razılıq, şəxsiyyətin özünümüdafiə azadlığı ilə onun davranışına mövcud cəmiyyətin mədəniyyətinin verdiyi tələblərin əlaqəlilik dərəcəsi deməkdir» (12, s.343).

Müasir dövrdə həm də şəxsiyyət azadlığı özünün bütün tərəfləri və miqyaslarında humanist ideallara və məqsədlərə xidmət etməsi ilə səciyyələnir. Bu onunla şərtlənir ki, həm humanizm, həm də azadlıq şəxsiyyətin özünü tam dolğunluğu ilə reallaşdırma bilməsi, onun maddi rifahı, halı və mənəvi inkişafının yüksəlməsi və fərdiyyətinin daim təkmilləşməsi deməkdir.

Marksist fəlsəfə şəxsiyyət azadlığı və humanizmi məhdud şəkildə anlayırdı. Bu təlim onları həddən artıq siyasiləşdirərək göstərirdi ki, həqiqi azadlığın və humanizmin təmin olunması, sinfi mübarizə və fəhlə sinfinin siyasi hakimiyyəti ələ alması ilə bağlıdır. Bu ideologiyayı əldə rəhbər

tutan sosializm dövründə rəsmi bəyanatlarda şəxsiyyət azadlığının və humanizmin mövcudluğu haqqında geniş bəhs olunsa da, həyatda onun tam əksi özünü göstərirdi: totalitar rejimin bütün fəaliyyəti antihumanist xarakter daşıyırdı. Ölkədə şəxsiyyətin real azadlığı əvəzinə, onun maraqlarının ictimai maraqlara tabe olması qərarlaşmışdı. Bu, həqiqi humanizmdən və azadlıqdan uzaq olmaqla, insan fərdiliyinin məhdudlaşdırılması demək idi. Bu, münasibətdə Z.Baumanın aşağıdakı fikri ilə razılaşmaq olar ki, fərdin cəmiyyətə tabe edilməsi, onun azad olmasından daha çox, özünün düşüncəsiz fiziki qüvvələrinin mövcud olmasından azad olmaq, yəni xalis psixoloji özünü aldatma deməkdir (4, s.23). Müasir fəlsəfi-etik anlamda humanizmin aşağıdakı üç mənası mövcuddur: insanın varlığının humanist əsaslarını qoruyub saxlamağın şərti kimi, onun əsas hüquqlarına təminat verilməsi; mövcud cəmiyyətdə ədalət haqqında normal təsəvvürlərin həddləri daxilində zəif insanların müdafiə olunması; şəxsiyyətə mövcud ictimai dəyərlər əsasında özünüreallaşdırma imkanı verən sosial və əxlaqi keyfiyyətlərin formalaşması (13, s.366). Həç bir mübaligəyə yol vermədən demək olar ki, bu istiqamətlər eynilə də şəxsiyyətin azadlığının təmin olunması baxımından səciyyəvidir. Buradan aydın olur ki, humanizm və azadlıq arasında sıx əlaqə və qarşılıqlı təsir fundamental xarakter daşımaqla, onların mənası, məzmunu və əks etdirdikləri reallıqların mahiyyət əlaqələri ilə şərtlənir. Bununla yanaşı qeyd edilməlidir ki, sözün ümumi mənasında götürülən humanizm anlayışı, azadlıqdan daha geniş olub, özündə onu da ehtiva edir. Doğrudan da belə yanaşdıqda azadlığın bütün növləri (siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni, mənəvi və s.), hər bir forması (daxili, xarici, iradi və s.), eləcə də onu ifadə edən fazalar (azad seçim, qərar qəbul etmə, seçilmiş qərara uyğun məqsəd müəyyənləşdirilməsi və onun yerinə yetirilməsi) son nəticədə humanizmə xidmət edir. Çünki onların hər biri və bütünlükdə hamısı ictimai həyatda insanlığın və insan ölçülərinin daha dolğun reallaşmasına şərait yaradır. Burada belə bir məqamı vurğulamaq vacibdir ki, azadlıq, humanizmin ümumi strukturunda elə belə adi ünsür kimi iştirak etmir, o burada çox mühüm yer tutur. Azadlığın bu sistemdə rolu o qədər böyükdür ki, onu bütövlükdə humanizmin reallaşması səviyyəsini göstərən başlıca meyar kimi səciyyələndirmək olar.

Hər bir cəmiyyətin humanist potensialının müəyyən olunması, bir tərəfdən, onun insana necə və hansı yolla təsir etdiyini açmağı, digər tərəfdən mövcud sosial sistemdə fərdin qiymətləndirilməsi meyarını, ölçmə miqyasını aydınlaşdırmağı nəzərdə tutur. Qeyd etmək lazımdır ki, sosial gerçəkliyin, burada gedən proseslərin humanizm mövqeyindən qiymətləndirilməsi son dərəcə vacib, eyni zamanda çətin məsələdir. Əsas çətinliklər sosial həyatın mürəkkəb və rəngarəng olması, onu qiymətləndirmənin obyektiv meyarlarının işlənilib hazırlanması və bu işi həyata keçirən subyektin maraq dairəsi ilə bağlıdır. Bu halda qiymətləndirmə iki əsas qütb daxilində (insanı və ya qeyri-insanı) baş verir. Bununla əlaqədar nəzərə alınmalıdır ki, cəmiyyətdə humanizmin (eləcə də azadlığın) qiymətləndirilməsi mütləq deyil, nisbi olur. Bütün digər qiymətləndirmələr kimi, o da reallığı mütləqləşdirmir. Belə qiymətləndirmə onunla müəyyən edilir ki, insanların real həyat fəaliyyəti, onun insanlıq təbiətinə nə dərəcədə uyğun gəlir, onun inkişafı üçün necə şərait yaradır və insanın potensial imkanları ilə onun real təzahürləri arasında nə dərəcədə uyğunluq vardır.

Şəxsiyyət azadlığı ilə humanizmin sıx qarşılıqlı əlaqəliliyi, insanın aktivliyi və yaradıcılığında daha qabarıq özünü göstərir. Bütövlükdə götürdükdə aktivlik subyektin öz fəaliyyəti prosesində ətraf gerçəkliyi məqsəd və tələbatlarına uyğun surətdə dəyişdirməsidir (5, s.68). Bu prosesdə insan öz azadlıqlarının həddlərini əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirir, nəticədə o getdikcə daha yüksək səviyyədə azad fərdiyyət kimi çıxış edir. Digər tərəfdən, humanizm də azadlıq kimi, insan subyektivliyinin başlıca keyfiyyəti olmaqla, onun yaradıcı aktivliyinin çox mühüm təzahürüdür. Lakin fəallığın ifadə olunması dərəcəsinə görə humanizm ilə azadlıq arasında müəyyən incə fərq vardır. Belə ki, azadlıq, fəallıq və iradənin yaradıcı surətdə reallaşması ilə daha möhkəm bağlıdır. Humanizmdə də yaradıcılıq vardır, lakin o əvvəlkində olduğu səviyyədə dolğun deyildir, çünki humanizm azadlıqdan fərqli olaraq, daha çox fəaliyyətin nəticəsi əsasında müəyyən olunur, yəni görülmüş işin insanlığa nə dərəcədə uyğun olması göstəricisi kimi çıxış edir. Həm də qeyd etmək lazımdır ki, şəxsiyyət intellektual, mənəvi və emosional cəhətdən inkişaf etdikcə, onun özünüreallaşdırması və özünüifadəsi səviyyəsi də yüksəlir. Bu məqam da onun humanizmi və azadlığının paralel surətdə yüksəlişini stimullaşdırır. Çünki insanda yuxarıda qeyd olunan

keyfiyyətlər zənginləşdikcə, onun mənlilik şüuru da yüksəlir, sonuncu isə humanizmə və azadlığa adekvat münasibət yaranmasının əsasında durur. İnsan öz fəaliyyətini xarici mühitin mexaniki təsirinin nəticəsi kimi deyil, daxili dünyası və tələbatları prizmasından keçirərək təşkil edir. Məhiyyət etibarilə obyektivin subyektivə çevrilərək reallaşmasını əks etdirən bu proses, şəxsiyyətin öz-determinasiyasını və azadlığını şərtləndirir. Burada insanın aktivliyi və fəaliyyəti ilə onun sövqedici qüvvələri, motivləri, stimulları, iradə azadlığı arasında əlaqələr yeni səciyyə daşıyır. Eynilə də irəli sürülmüş məqsəd ilə ona nail olmağın vasitələri və yolları arasında münasibətlər dəyişilir. Sözügedən dəyişikliklər obyektiv şəraitin tələbatlar və maraqlar baxımından dərk olunmasının artmasını, məqsədin daha dəqiq ifadə olunmasını və dəyərlər oriyentasiyasının düzgün seçilməsini təmin etməyə yönəlir və ümumilikdə fəaliyyət prosesində şüur amillərinin nisbi müstəqilliyinin güclənməsini ifadə edir. Bu proses həm də insanın amalının, insanilik ölçülərinin və bütövlükdə humanizmin reallaşmasını təcəssüm etdirir. Şəxsiyyətin aktivliyi və fəaliyyəti prosesində humanizm ilə azadlığın qarşılıqlı əlaqələrinin möhkəmlənməsinə aşağıdakı amillər mühüm təsir göstərir: şüurluluq səviyyəsinin yüksəlməsi, məqsədin adekvatlığı, təşəbbüskarlıq, motivləşmənin xarakteri, fərdi və ictimai maraqların uzlaşması dərəcəsi və sair. Yuxarıda qeyd olunan məqamlar azadlıq ilə humanizmin əlaqələrinin möhkəmlənərək, vəhdət formasına keçməsinə stimullaşdırıcı rol oynayır.

Humanizm ilə şəxsiyyət azadlığının vəhdəti həm də insanın mənəvililiyində ifadə olunur. Belə ki, azadlığın əsası, insanın mənəvililiyindədir, çünki azadlıq, yəni insanın öz potensialını reallaşdırması, maddi və sosial sferalar ilə müqayisədə mənəvi həyatda daha asan baş verir. Bu onunla izah olunur ki, burada azadlığa qarşı yönələn maddi–predmet xarakterli maneələr o qədər də güclü olmur, fərd özünün mənəvi–ideal aləmində sərbəst əməliyyatlar apara bilir, müxtəlif təxəyyül obrazları yaradır. İnsan mənəvililiyinin bu spesifik xüsusiyyəti, təkcə azadlıqla deyil, həm də humanizmlə sıx bağlıdır. Belə ki, mənəvilik həmişə insana vasitə kimi deyil, əsas məqsəd kimi yanaşmağı, onun fərdi aləminə dərin qayğı və diqqət yetirməyi nəzərdə tutur. İnsanın mənəvi həyatı ideal xarakter daşımaqla, onun humanizmlə əlaqəli olan daxili intim aləminin ən dərin qatlarını əks etdirir. Buradan aydındır ki, fərdin sözün əsl mənasında götürülən humanist məhiyyəti, onun mənəvililiyində aşkara çıxır. Şəxsiyyətin malik olduğu nəhəng yaradıcılıq və özünüreallaşdırma potensialı, özünütəsdiqi mənəviliklə ayrılmaz bağlıdır. Bu mənada A.Panarının aşağıdakı fikri ilə razılaşmaq olar ki, «dünyanın humanitar görünüşü probleminin əsasında, onun mənəvilik statusu durur» (8, s.220).

Humanizm, cəmiyyət tərəfindən insanın imkanlarının reallaşdırılmasına və tələbatlarının ödənilməsinə normal şərait yaratmağı ifadə edir. Odur ki, cəmiyyət inkişaf etdikcə, onun reallaşması dərəcəsi də yüksəlir. Humanizmin tam həyata keçirilməsi o deməkdir ki, ictimai proseslər tamamilə və bütönlükdə bilavasitə insan tələbatlarını dolğun surətdə ödəyir. Özünü–özlüyündə ideal xarakter daşıyan bu səviyyəyə doğru inkişaf, insanın fərdiliyinin yüksəlməsi ilə ayrılmaz əlaqədə baş verir. Çünki, əslində insanın potensial baxımdan tükənməzliyi və universallığı, məhz onun humanist xarakterli individuallığının dərinliklərində yerləşir. Bu baxımdan E.From haqlı olaraq göstərir ki, insan özünü mücərrəd ümumi məxrəcə münəcər etməklə deyil, yalnız öz individuallığını reallaşdırmaq yolu ilə bütöv, universal insani təcrübəsini əhatə edə bilər» (10, s.372).

Qeyd etmək lazımdır ki, şəxsiyyət azadlığı kimi humanizm də müasir elmi fəlsəfi sistemlərdə birmənalı izah olunmur. Məsələn, eksistensializmin tanınmış nümayəndəsi M.Haydegger göstərir ki, guya humanizm anlayışı ümumi dünyagörüşünün universal əhkamları–metafizika ilə bağlı olduğundan, hazırda öz əhəmiyyətini itirmişdir (11, s.197). Humanizm ilə azadlığın münasibətlərinin J.Sartr tərəfindən anlaşılması da maraq doğurur. O göstərir ki, humanizm hər bir insanın müstəqil seçim etmək hüququ ilə bağlıdır. Lakin bu seçim onun fikrincə, hər hansı motivləşmədən kənar olmalıdır. Çünki motivləşmə, psixoloji cəhətdən nəyəsə üstünlük verməklə, yaxud da dəyərlər sistemi ilə bağlıdır ki, onların hər ikisini insan özü yaratmır, başqalarının məsləhəti ilə edir. Sartra görə, bütün bunlar o deməkdir ki, insan öz seçimini azad və müstəqil etmir, buna başqası tərəfindən təhrik olunur, buna görə də belə seçim qeyri-humanist xarakter daşıyır.

Bununla əlaqədar qeyd edək ki, ekzistensializm tərəfindən humanizmin azad seçim ilə əlaqəli götürülməsi öz-özlüyündə maraq doğurur. Lakin bu təlim ifrata vararaq, seçim azadlığının kənar təsirlə əlaqəliliyini bəsitləşdirdiyi üçün onunla razılaşmaq çətindir. Belə ki, insanın müəyyən konkret şəraitdə mövcud variantlar içərisində seçimi, əslində onun iradə azadlığını nümayiş etdirir. Lakin onu mütləqləşdirmək, yəni yalnız həmin şəxsin nailiyyəti hesab etmək doğru olmazdı, çünki insan bu prosesdə öz subyektiv keyfiyyətlərini əsas götürsə də, müəyyən dərəcədə mövcud mədəniyyət normalarını, dəyərlər sistemini, habelə digər amilləri nəzərə alır. Deməli, azad seçim heç vaxt yalnız onun öz aktivliyinin məhsulu ola bilməz.

Nəticə

Araşdırmalar sübut edir ki, Şərq və Qərb regionlarının fəlsəfə tarixində şəxsiyyət azadlığı ideyası bərabərsəviyyəli və düzxətli inkişaf yolu keçməmişdir: müəyyən dövrdə birincidə, digər dövrlərdə isə o biri regionda bu münasibətdə daha çox müsbət fikirlər irəli sürülmüşdür. Buna görə həmin müddəaları və deməli onların məkanı olan sivilizasiyaların birinin digərinə qarşı qoyulması deyil, onlardakı müsbət cəhətləri götürüb sintez edilməsi, müasir sosial fəlsəfədə şəxsiyyət azadlığı problemi haqqında formalaşmaqda olan elmi konsepsiyanın əsasında durmalıdır. Elmin və mədəniyyətin digər başlıca məsələlərində olduğu kimi, azadlığın müasir adekvat anlamını yaratmaq üçün, sivilizasiyalarının işgüzar dialoqu prinsipinə dönmədən əməl olunmalı, bunun bəşəriyyətin vəhdətinə aparan başlıca yol olduğu hamı tərəfindən birmənalı qəbul olunmalıdır. Ölkəmiz hər iki regionun qovuşuğunda yerləşdiyindən, müxtəlif dövrlərdə şəxsiyyət azadlığına dair irəli sürülmüş ideyaları müasirlik baxımından yüksək qiymətləndirməklə yanaşı, sözügedən problemin indiki anlamında həm Qərbin həm də Şərqlə mütərəqqi ideyalarına söykənmək son dərəcə zəruridir.

Azadlığın sosial-fəlsəfi təhlili, onun sosial subyektlər üzrə araşdırmaqla yanaşı, sosial normalar ilə münasibətlərinin üzə çıxarılmasını da tələb edir. Sosial normalar ictimai həyatın müxtəlif sahələrində insanlar arasındakı münasibətləri, onların fəaliyyəti və davranışını tənzim etdiyindən, şəxsiyyət azadlığının reallaşdırılması mexanizminə çox mühüm təsir göstərir. Onlar həm də cəmiyyətdə əsas yer tutan dəyərləri və ümumi ideali, əsas birgəyaşayış qaydalarını qoruyub saxlayır ki, bundan kənarda azadlığı təsəvvür etmək doğru deyildir. Qeyd olunan tərəflərin ayrılmaz vəhdəti iqtisadi, sosial, siyasi və mədəni sferalarda, həm də onların hər birini əhatə edən emosional və rəşional səviyyələrdə özünü göstərir. Sosial normaların hər bir konkret növü, aid olduğu sahədə insanların davranış və hərəkətlərində mümkün olan, yol verilən variantların miqyasını göstərməklə, azad seçim və fəaliyyət üçün daha böyük imkanlar yaradır. Eynilə də sosial normalar tərəfindən insanların fəaliyyətinə qoyulan qadağalar və məhdudlaşdırmalar, şəxsiyyətin azadlığının inkişafının qarşısını almır, onu mövcud sosial zərurət ilə uyğunlaşdırır. Sosial normalarda maraqların hansı səviyyədə uzlaşdırılması, hamı üçün bərabər, azad seçim və qərar qəbul etmək imkanlarının yaradılması səviyyəsi, onun azadlığa təsiri dərəcəsini müəyyən edir.

Humanizm ilə şəxsiyyət azadlığı münasibətlərində aşağıdakı istiqamət aparıcı yer tutur: humanizm insanlara verilən azadlıqların durmadan inkişafını nəzərdə tutduğu üçün, o artıqca, sonuncunun da təsir dairəsi genişlənir. Lakin onlar arasındakı əlaqələr heç də həmişə düz mütənəşib olmur. Başqa sözlə deyilsə, humanizm ilə azadlıq arasında bəzən əks münasibət də özünü göstərə bilər. Söhbət ondan gedir ki, müəyyən hallarda təkə azadlıqların genişləndirilməsi deyil, həm də onların məhdudlaşdırılması, nəticə etibarilə humanizmi ifadə edir. Bunu, cəmiyyətdə hüquq normalarını pozaraq, cinayət əməli törədənlərin azadlıqlarının məhdudlaşdırılması və müəyyən müddətə hətta azadlıqdan məhrum edilməsi nümunəsində görmək olar. Sözügedən hallarda humanizm bunda ifadə olunur ki, cəmiyyət cinayət işləmiş insanların azadlığını məhdudlaşdırmaqla və müvəqqəti əlindən almaqla, onların digər insanların azadlıqları üçün yaratdıqları maneələri və mümkün olan təhlükələri vaxtında aradan qaldırır. Dövlətin və hüquq mühafizə orqanlarının qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada gördüyü bu qəbildən olan tədbirlər, ümumi cəmiyyətin normal fəaliyyəti, ictimai maraqların qorunması baxımından humanist mənə kəsb edir. Göründüyü kimi, bu vəziyyətdə humanizm spesifik formada çıxış edir, yəni ümumi

insanilik ölçülərinin qorunması naminə bir qrup insanların azadlığına xələl gətirilməsi yolu ilə həyata keçirilir.

Hazırda insanların fəaliyyətinin bütün tərəflərində humanistləşmənin və azadlığın inkişafı özünü göstərir. Bu təsadüfi olmayıb, hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti qurmaq strateji xəttinin sosial mahiyyətindən irəli gəlir. Müstəqil dövlətimizin iqtisadi, sosial, siyasi və mədəni sahələrdə yeritdiyi siyasət, həyata keçirilməkdə olan geniş miqyaslı proqramlar bunun üçün əlverişli zəmin yaradır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Həsənov R. Şəxsiyyətin sosial məsuliyyəti və onun növləri /Fəlsəfə. Ekologiya. Mədəniyyət. 13-cü buraxılış. Bakı: 1993
2. Müasir mərhələdə Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafının əsas meyilləri. Bakı: Elm, 2016
3. Nigar Cərulla qızı. Fəlsəfi-bədii fikir tarixində şəxsiyyət konsepsiyası. Bakı: Günəş, 2000
4. Бауман З. Индивидуализированное общество. М.: Фаир-Пресс, 2017, s. 23
5. Бьюкенен П.Дж. Смерть Запада. М.: АСТ, 2014
6. Крутова О.Н. Человек и история. М.: Политиздат, 2008
7. Ойзерман Т.И. Размышления о реальном гуманизме, отчуждении, утопизме и позитивизме // Вопросы философии, 1989, №10
8. Панарин А.С. Философия политики. М.: Владос, 2010
9. Фролов И.Т. О человеке и гуманизме. М.: Политиздат, 2011
10. Фромм Э. Душа человека. М.: Республика, 2008
11. Хайдеггер М. Время и бытие М.: Нота-Бене, 2014
12. Этика / Под ред. А.А.Гусейнова. М.: Гардарики, 2009
13. Явич Л.С. Сущность права. М: Наука, 2015

Ильхам Солтанов

СВОБОДА ЛИЧНОСТИ И ГУМАНИЗМ

Резюме

В статье анализируются взаимоотношения личности и гуманизма. Автор исследует данную проблему в социально-философском направлении, подчёркивая изучение отношения свободы личности с гуманизмом другими науками. На данном этапе решение двух взаимосвязанных вопросов сфокусировано: во-первых, предлагается и обосновывается возможность оценки социальной реальности с истинной гуманистической позиции; во-вторых, подчёркивается необходимость многосторонней деятельности людей в общественной жизни и отношение происходящих процессов.

Цель - исследование взаимоотношения свободы личности и гуманизма.

Методология - системный подход

Результат - как гуманизм, так и свобода могут быть реализованы полнотой личности, ее материальным благосостоянием и повышением духовного развития, а также постоянным улучшением его индивидуальности.

Ключевые слова: личность, свобода, гуманизм, взаимодействие, человеческая сущность, ценность

Ilham Soltanov

PERSONAL FREEDOM AND HUMANITY

Summary

In article relationship of the personality and humanity are analyzed. The author researches this problem in the social and philosophical direction, emphasizing studying of the relation of personal freedom with humanity of other sciences. At this stage the solution of two interconnected questions is focused: first, an opportunity of assessment of social reality from a true humanistic position is offered and proved; secondly, need of multilateral activity of people for public life and the relation of the happening processes is emphasized.

Purpose - research of relationship of personal freedom and humanity

Methodology - system approach

Findings - both humanity, and freedom can be realized by completeness of the personality, her material well-being and increase in spiritual development and also continuous improvement of his identity.

Keywords: the personality, freedom, humanity, interaction, human essence, value